

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŇ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

TAFAKKUR QILISHNING HAR BIR YOSH DAVRIDAGI XUSUSIYATLARI

M.M.Djolmbetova,

Psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat

pedagogika instituti

(91)3916690

dj_miyuagul@mail.ru

Annotatsiya: *Bu maqolada psixologiyaning bilish jarayonlarining biri bo'lgan tafakkur operatsiyalarining har bir yosh davridagi psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Asosan, maktabgacha yosh davri, kichik maktab yosh davri va o'spirinlik davrida tafakkur jarayonining rivojlanish dinamikasi o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *bilish jarayonlari, tafakkur, tafakkur operatsiyalari, maktabgacha yosh davri, kichik maktab yosh davri, o'spirinlik davri, har bir yosh davrida tafakkur operatsiyalarining strukturaviy tuzilishi*

Har bir yosh davri psixik taraqqiyotning maxsus bosqichidir va bola taraqqiyotining ma'lum bosqichida shaxs strukturasiidagi o'ziga xosliklar majmuini tashkil etadigan o'zgarishlar to'plami bilan xarakterlanadi. L.S.Vigotskiy yoshni taraqqiyotning ma'lum davri deb qaragan. Uning fikricha, bir yosh davrdan boshqasiga o'tganda ilgari yosh davrida mavjud bo'lmagan yangi narsa paydo bo'ladi, taraqqiyotning borishi o'zgaradi va qayta quriladi. Yosh xususiyatlari ko'p sharoitlar majmui bilan belgilanadi. Ularga hayotning ma'lum bosqichida bolaga qo'yiladigan talablar sistemasi ham, munosabatlar ham, u egallaydigan faoliyat va bilimlar tipi ham bu bilimlarni o'zlashtirish usullari ham kiradi. Yoshning xususiyatini belgilaydigan sharoitlar mazmuniga bola jismoniy taraqqiyotining har xil tomonlari xususiyatlari ham kiradi. Shunday qilib, yosh davri hayot sharoitlari va taraqqiyotning ma'lum davrida bolaga qo'yiladigan talablar xususiyatlari va uning atrofdagilar bilan munosabatlari, bola shaxsi psixologik tuzilishidagi taraqqiyot darajasi bilan uning tafakkuri va bilimlari taraqqiyoti darajasi hamda ma'lum fiziologik xususiyatlar majmui bilan xarakterlanadi [3, 257].

Asosan, maktabgacha davrdan kichik maktab davriga o'tgan bolalarda atrofdagilarga munosabat taraqqiyot darajasi bilan bilimlar, usullar, qobiliyat taraqqiyoti darajasi o'rtasidagi aloqa bilan ajralib turadi. Bola xuddi shunday munosabatlar sistemasi sifatida ma'lum malakalarni egallaydi. Bunday inqiroz davrida I.P.Pavlovning yozishicha; "Nutq organlaridan bosh miya po'stiga o'tuvchi maxsus kinestezik qo'zg'alishlar, ikkinchi signallardir va u signallarning signalidir.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŇ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Ular voqelikdan, mavhumlashishdan iborat bo‘lib, umumlashtirishni taqozo qiladi, binobarin ular bizning ortiqcha maxsus insoniy, yuksak tafakkurimizdir..." [2,64].

Ikkinchi signal bog‘lanishlari narsa va hodisalar o‘rtasidagi turlicha munosabatlarni aks ettiruvchi ancha murakkab sistema bo‘lib, ular shunisi bilan sezgilardan, idrok va xotiradan farq qiladi. Tafakkur jarayonida ikkala signal sistemasi bir-biri bilan chambarchas bog‘lanib ketadi. Ikkinchi signal sistemasi tevarak-atrofdagi olamni yaxshiroq bilib olish imkonini beradi. Buning uchun muayyan real ma‘nosini yo‘qotgan, odam ularni qandaydir konkret buyumlar va hodisalar bilan bog‘lay olmaydigan so‘zlar voqelikning signallari bo‘la olmay qoladi. Tafakkur har ikkala signal sistemasida ham ishtirok etadi, lekin ikkinchi signal sistemasi yetakchi o‘rin egallagan taqdiridagina normal ishlaydi, chunki so‘z o‘z mazmuniga ko‘ra juda boy signal bo‘lib, mavhumlik va umumlashtirish jarayonlari bilan bog‘lanib ketadi. So‘ngra atrofdagilar bilan munosabat usullari ham o‘zgaradi. Bu esa psixik taraqqiyotning keyingi bosqich sharoitini o‘zgartiradi. Bunday vaziyat kichik maktab davridan o‘smirlik davriga o‘tishda ham vujudga keladi. Bunda oldingi taraqqiyot yutuqlari majmui bola hayot sharoitlari o‘zgarishi bolaning atrofdagilar bilan munosabat usullarining o‘zgarishiga olib keladi.

Keyingi yillarda bolalar va maktab o‘quvchilarining jismoniy va psixik rivojlanishida akseleratsiya (lotincha - «tezlanish») hodisasi ro‘y bermoqda. Olimlar akseleratsiya hodisasining ham biologik, ham ijtimoiy sabablarini ko‘rsatmoqda:

Birinchidan, biologik sabablari oz miqdordagi ionlashgan nurlarning va radio to‘lqinlarining ta‘siri qishloq xo‘jaligi va meditsinada o‘shish va rivojlanishni, stimullashtiruvchi biologik faol moddalarning qo‘llanilishi, inson ozuqasida hayvon oqsil moddalari miqdorining oshishi.

Ikkinchidan, ijtimoiy sabablari - hayot tipining kuchayishi, hayot tonusining ortishi, televideniya, radio va telefon orqali bolalik chog‘idan boshlab miyasiga yig‘iladigan g‘oya ko‘p miqdordagi informatsiyalar, ma‘lumot oqimining ta‘siridan iboratdir [1,77].

Shuni ham aytib o‘tish kerakki, narsa va hodisalar o‘rtasidagi sabab – natija bog‘lanishlarni hamda o‘zgarish va taraqqiyot qonuniyatlarini bilganligimiz sababli biz hozirgi paytda bo‘lmagan, lekin kelajakda bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa va hodisalarni oldindan aytib bera olamiz. Bunga ham faqatgina tafakkur vositasi orqali erishish mumkin. Ana shuning uchun tafakkur qilish bir qancha operatsiyalardan, ya‘ni taqqoslash, analiz va sintez, abstraksiyalash hamda umumlashtirish jarayonlaridan tashkil topadi. Taqqoslash shunday bir aqliy operatsiyasidirki, bunda

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

bir fikrdan ikkita narsani taqqoslab, ular o'rtasida o'xshashlik yoki farq borligini aniqlaymiz. Voqelikni chuqurroq va atroflicha aks ettirish uchun bir-biriga juda o'xshash narsalarning farqini topa bilish va shuning bilan birga bir- biridan keskin farq qiladigan narsalar o'rtasida o'xshashlikni topa bilish qobiliyati juda ham katta ahamiyatga egadir.

Bu davr odatda kichik maktab davri yoki boshlang'ich maktab davriga to'g'ri keladi. Bu davrning ahamiyatli tomoni shundaki, bolaning bog'cha yoshi davrida to'plagan shaxsiy tajribasi, til boyligi, bilish imkoniyatlari endi tartibga tusha boshlaydi, u ham intellektual, ham axloqan, ham ijtimoiy tomondan rivojlanib, ulg'aya boshlaydi.

Jenevalik psixolog Jan Piajening ma'lumotlariga ko'ra, 6 -7 yoshli bolaning intellektual salohiyatida keskin burilishlar ro'y beradi. Uning tafakkuri ancha yaxshi bo'lib, ma'lum tizimga, tartibga tushadi, endi u ko'proq o'zi xohlagan narsalarni xotirada olib qoladigan bo'lib boradi. Shuning uchun ham ular ba'zan ota-onalari o'ylanib qoladigan mavhum matematik vazifalarni ham o'qituvchi o'rgatganday tezda yechadigan bo'lib boradi, har xil ertaklarni eshitib yurgan bola endi real tashqi olamni, uning qanday bor bo'lsa, shunday mavjud xususiyatlari doirasida idrok qilib, anglay boshlaydi.

Boshlang'ich maktabda o'qiyotgan bola uchun shaxsiy yutuqlari – o'qishda, sportda, bolalar orasidagi nufuzi va obro'si katta ahamiyat kasb etib boradi. Bu davrda bolalar o'zlarining qaysi jinsga taalluqli ekanligini teran anglab, maktabda „o'g'il bolalar“ va „qiz bolalar“ guruhi shakllanadi.

Bolalik yoshida tafakkurning rivojlanishi bir qancha ketma-ket bosqichlaridan o'tadi, bu bosqichlar bir-biri bilan mahkam bog'langan bo'ladi va shuning uchun ularni qat'iy chegaralab qo'yish mumkin emas.

Maktabga tayyorgarlik davridagi rivojlanishning so'nggi bosqichida yaqqol obrazli va nutqiy tafakkur ustunlik qila boshlaydi, bu vaqtda bolalar tarbiyachilarni, ota-onalarni va katta yoshdagilarni hamma narsani bilguvchi deb qarab, ko'p savollar bilan murojaat qila boshlaydi, ya'ni bola o'z xayolida maktabga tayyorgarlik ko'ra boshlaydi. Bolada muhokama yuritish qobiliyati uning o'z tajribasi doirasida paydo bo'ladi. Masalan, «Menga ruchka, kitob, daftar obring!», «Maktabga borishimga bir oy qoldi», «Ne uchun maktabga borish kerak?», «Oyijon nega forma kiyishadi?», «Nimaga erta turish kerak?», «Nima uchun?», «Qanday?», «Nega?» - kabi savollar bilan o'zini ruhan maktabga tayyorlab boradi.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍŃ INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Maktab ta'limining boshlanishi bilan bolalarda mantiqiy tafakkur maktabga qadar bo'lgandan tezroq rivojlana boshlaydi, bu tafakkur jarayonida bola tushunchalar yordamida ish ko'radi. Avvaliga tushunchali tafakkur konkret predmetlar va hodisalar bilan mustahkam bog'langan bo'ladi, lekin sekin-asta kichik yoshdagi o'quvchilarda konkret narsadan mavhumlashtirish, umumlashmalar qilish va ma'lum darajada mavhum xulosalar chiqarish ko'nikmasi vujudga keladi.

O'qishning boshlarida bolaga ko'pgina hodisalarning sababli boshlanishlari tushunarli bo'ladi, biroq bu tushunish ba'zan uning unchalik ko'p bo'lmagan shaxsiy tajribasi doirasidan tashqariga chiqadi.

Shuning uchun, o'qituvchi bolalarni yangi bilimlardan xabardor qilishi, ularning bilim doiralarini kengaytirish, nutqlarini takomillashtirib borish orqali ularning tafakkurni ham o'stiradi. Bolalar dastlab bu ishni o'qituvchining bevosita rahbarligida, so'ngra esa mustaqil ravishda ham bajaradilar. Ta'limning dastlabki kunlaridan boshlab o'qituvchining bolani fikrlashga o'rgatishi, tushuntirishga shoshilmasligi, balki o'quvchiga o'zi o'ylab ko'rishni taklif etishi juda muhim. Biroq o'quvchining o'zi tushuna olmagan, bitta ham tushuntirilmagan masalani qoldirib bo'lmaydi. Quyi sinflardayoq bolalarni o'quv materialini tushinib va o'zlashtirib olishgagina o'rgatmasdan, balki ularni qiziqqan savollariga javob topishga ham o'rgatish kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Э.Ғозиев. Ёш даврлар психологияси. Тошкент, 1996.
2. Э.Ғозиев. Умумий психология. II-III том. Тошкент, 2002.
3. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Ф.Спирдонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова «Психология мышление» 2-е изд. Перераб.и.доп.-М.: АСТ: Астрель, 2008.- 672с.